

TOMPA MÁRIA

Szentkuthy és a rejtőzködő istennő

A szerelmet győzi le minden?

1. rész

Leheletté tágított csókokkal
és szájra pecsételt sóhajokkal...¹

Kezdetben volt Ópapa, aki nagyon szerette a nőket, mint testvére, Alsdorf. És nagyon szerette az unokáját. Egyszer (vagy többször is?) az 5 éves Miklóskát elvitte az Apolló kabaréba, és öltözőjében meglátogatták Hudacsek Nelly énekes-táncosnőt. Miklóska virágcsokorral üdvözölte és kezét is csókolta neki; a fényes tükrök, lámpák, parfümösuvegek, egy nő neglizséjében, az illat, a melegség elvarázsolták a kislányt. A mai Széna téren volt egy fűszeres, ott meg egy csinos kiszolgálónőnek csapta a szelet Ópapa. Így szépen megtanította az udvarlás művészetére a bandzsa, kopasz kislányt.

[Ópapával] mentünk együtt moziba – 1914 táján volt egy régi mozi, The Royal Vio –, és utána nem szégyelltem, végigsétáltam egy csúf bandzsa kislánnyal. Most is elég ronda vagyok, de akkor százszor inkább... kicsi voltam, kopasz voltam, hülye voltam... Nagypám, az elegancia megtestesítője, hajlandó volt elvinni magával. Minden hálám az övé. A vurstliban volt egy gyorsfényképész, lefotografált engem Ópapával: ő előkelő úr, Baron de Charlus-tartással, én meg idiótán, kopaszon, félrecsúszott matrógallérral, másik oldalra csúszott maslival... és ezt vállalta, nem szégyellte, ahelyett hogy eldugott volna.²

Ugyanakkor kicsi korától egész életében szembe elött lebegett Alsdorf alakja, aki valóságos férfimodell volt Szentkuthy számára: szép és elegáns, közkedvelt, híres színész, ugyanakkor jó ember (bukását is az okozta, hogy a 19. század vége felé, mikor mindinkább előtérbe került a magyarság, a magyar színház, ő maga is egyre gyakrabban átengedte színházát magyar előadásoknak).

Ugyancsak kezdetben volt a tízéves Miklóska emlékezetes sétája Atyikával a Belvárosban: Miklóska megállt egy kirakat előtt, és földbe gyökerezett a lába, amint egy színésznő fotóját megpillantotta: meglehetősen hiányos öltözékben, kihívó testtartásban bővölte az arra járókat. Atyika elvonta őt a kirakat elől: „Ezt ne nézd, ez az élet piszkos oldala!” Nem tudjuk, mi volt Atyika számára a tiszta oldal, de az ő félelmetes mondata egy életre belevésztette magát Miklóska lelkébe: az erotika az élet piszkos oldala... igen? de akkor melyik a tiszta oldal? és mi a teendő? hogyan tovább? Gondolom, édesapja mondatát eléggé kiszínezte magában, hasonlóan a középkori pokolábrázolásokhoz vagy Szent Antal megkísértéséhez. Egész kamaszkorában ahányszor belenézett a tükörbe, egy csúnya, bandzsa fiú nézett vissza rá, és úgy érezte, bármilyen megoldás reménytelen zsákutcába tereleli őt. A vallásosság, az aszkézis és a kezdeti erotika ütközéséről, a gyónásról és az „élet piszkos oldaláról” szól *Barokk Róbert* című első regénye, a legnyíltabban önéletrajzi ihletésű írása, melyet 1927-ben vetett papírra az akkor tizenkilenc éves Pfisterer Miklós.

Már rögtön itt az elején fontos leszögezni, hogy a *Barokk Róbert*től kezdve Pfisterer, majd Szentkuthy Miklós egész életművében kiegyensúlyozottan, de erőteljesen párhuzamba állítja lelki és fizikai beállítottságának talán két legfontosabb elemét: az aszkézist és a szexualitást, a húshagyó keddet (farsang, karnevál) és a hamvazószerdát (böjt). Számomra döbbenetes volt a nem-véletlenszerűségnek az a márvány keménységével többször is szembeütő kapcsolata Gonzaga Szent Alajossal és Rubensszel a *Barokk Róbert*től kezdve az *Euridiké nyomában*, az utolsó *Szent Orpheus Breviáriuma* kötetig. Majdnem hatvan éven keresztül Szentkuthy legkonokabb harcát a cselekményekbe és a gondolatokba ágyazva szinte szünet nélkül e két elem között vívta.

¹ Tompa Mária megjelenés előtt álló visszaemlékezéseiből (*Hát élünk, nem?* – Szentkuthy Miklóssal) közlünk egy fejezetet két részben.

LENCSÉS IDA, Sziget II., 2010

LENCSÉS IDA, Sziget I., 2010

Vallomásából tudjuk, hogy édesapja halála után annak nehezen olvasható kézírású naplóját megtalálta, és valami olyasmit értett meg belőle, hogy zavaros viszonya, titkos szeretője volt, sőt, talán még egy ismeretlen nőtől (aki gyermektartással zsarolta őt) egy féltestvére is. No meg azt is, hogy édesanyja aztán valóban piszkos oldaldnak tekintette az erotikát, betegesen és kimondottan távol tartotta magát a szexualitástól.

Kezetben volt még a bandzsaság is, amelyet hosszú éveken át a szülők nem operáltattak meg. És mikor tizenkilenc éves kora táján, kissé megkésve átesett a szemműtéten, már élete végéig nem volt megelégedve az eredménnyel. Úgy érezte, az egyik szeme mindig másfelé néz, mint kellene. Önarcsképei fájdalmasan eltúlozzák csúnyaságát, szinte mazochista élvezettel festi le magát. Egyetlenegy önarckép-leírásán – és ez öregkoráig megmaradt – sem érezhető az önmagával való megbékéltség. Talán élete végén már képes volt tréfásan felfogni arcának és álarcának árnyalatait: 1988 májusában, mikor Bencsik Gábor interjút készített vele a Nők Lapja számára, Szebeni András fotóművész elkísérte, és egyik pillanatfelvételt készített a másik után, annyira belejött a kattintgatásba Szentkuthy mozdulatainak, grimaszainak láttán. Persze a hálás interjúalany kivétel nélkül valamennyi fotót látni akarta. És mikor Szebeni elhozta neki az összes fényképet, beleértve a „legrosszabbakat”, a leggrimaszosabb fotóknál felkiáltott: „Hű, de jó ronda vagyok!” Felesége próbálta leinteni őt, szépíteni férje kommentálását, korrigálni kacagó tetszésnyilvánítását saját ördögi grimaszai láttán, de ő rá se hederített. Szebeni András szóban is megörökítette, elmesélte ezt a találkozását Szentkuthyval, ami az *Örök közelség, ezer emlék* című könyv elején egy kerekasztal-beszélgetés részeként olvasható.

Szentkuthy arca csúnyaságának exhibicionista lefestése számtalan helyen megjelenik műveiben:

Hát ronda, az legalább vagyok. Homlokom alacsony, de a csontdudorok nagyok rajta, ami állítólag az agy értelem-gubóit jelenti, de azt hiszem, ez csak a barmok önhízogó babonája. Szemem tüzes, de sohasem volt még egy szalmaszál sem, amit igazán lánggra tudott volna lobbantani. Orrom a nyergénél betört, ez még valahogy jó...³

Mit akar ez a vén hiába-feltámadott: rekedt fuvolázásaival a fülébe, platonikusan, álvallásosan, álerotikusan, őrangyal pofájú ördög, apáskodó, szűzieskedő, gentlemankedő, hiénarágta csontváztrubadúr...⁴

Ennek a regényrészletnek fájdalmas humora, hogy Szentkuthy II. Szilveszter pápa regénybeli „feltámadása” utáni arcát örökítette meg így.

Most én vagyok kénytelen korrigálni csúfságáról szóló eltúlzott véleményét. Különböző könyvekben vagy a honlapon bárki megnézheti az 1930-as évek eleje óta készült fotókat, legtöbbjéről rendezett, értelmes arc néz vissza ránk. Szó sincs a végletekig eltúlzott csúnyaságról.

Az egyetemista Pfisterer Miklós, miután elegáns fiatal lányok közé került az angol szemináriumban, még jobban mardosta magát bandzsasága miatt, és úgy érezte, most már „végre le kell mondania a nőkről”. A helyzetet súlyosbította az is, hogy a művészettörténeti szemináriumon padtársa és barátja lett H. S. Pál, az „Adonisz-szépségű” fiatalember: ő volt az okos, a szép, az elegáns, a dandy-magatartás könnyedségének példaképe, a nők bálványa. S. Pali pszichológus lett, több könyvet is írt, néhány belőlük még ma is megtalálható Szentkuthy könyvtárában. Azzal büszkélkedett Miklósnak, hogy pszichológus lévén a nők még jobban bomlanak érte, mert tetszik nekik, hogy mélyen belelát a lelkükbe, hazudott vagy őszintén bevallott érzelmeikbe. A tizenhét-tizenkilenc esztendő bandzsa vagy már éppen a szemműtéten átesett Pfisterer Miklós úgy próbálta ellensúlyozni alacsonyabbrendűségi érzését, hogy amint barátja mellé leült a padba, az előadások alatt zagyva írásjeleket firkált összevissza a jegyzetfüzetébe, és mikor Pali megkérdezte tőle, miféle krikszkrakszokat ír, büszkén azt felelte, ez az ő saját gyors-, illetve titkosírása. Ettől azt várta, hogy S. Pali nagyobb tiszteletet fog érezni iránta. Nem tudjuk, így történt-e, mindenesetre a fiatal Pfisterer Miklós (hogy ne mondjuk: Barokk Róbert) éveken át testközelben éli át a számára oly fájó különbséget: a vonzó fiatalember és saját túlérzékenysége miatt kíméletlenül eltúlzott csúnyasága között.

Szemműtete után már nem vagy alig látszott rajta a műtét előtti állapot, és lassanként megtörtént az a csodás változás, amelynek H. S. Pál, a szépfiú egyik fontos előmozdítója volt: szerepe őriási abban, hogy Miklós „megemberelte magát”, lassanként elfogadta önmagát, sőt felülkerekedett Adonisz-szépségű barátján és kamaszkori, bandzsasága miatt átélt szenvedéseinek dzsungeléből,

mintegy önjerejéből kijutott a szabadság, a nők hódítása felé. A krikszkraksz „titkosírásból” elegáns, hódító viselkedés lett. Ezzel párhuzamosan – ahogyan a *Frivolitások és hitvallások*ban pontosan végigkövethetjük szellemi fejlődését – az egyetemi évek alatt teljesen kibontakozott intellektuális irányultsága, például Szerb Antallal és Halász Gáborral kötött barátsága. És persze szinte hihetetlen, hogy ezen öt-hat év alatt írta meg majdnem teljes egészében a *Prae*-t. Még azt sem tartom kizártnak, hogy ezekben az években gyors szellemi fejlődésére is erősen hatott a bandzsaságát megszüntető szemkorrekciós műtét. Gondoljunk csak bele: 1927-ben írta első művét, kamaszregényét, a *Barokk Róbertet*, és rá egy évre már elkezdte a *Prae* írását.

Tizennyolc-húsz évvel később akár még versenyezhetett is volna a pszichológus H. S. Pállal: 2000 táján felkeresett egy idős pszichiáter, aki Dél-Amerikából abban az időben települt vissza Magyarországra. Tudomást szerzett rólam egy napilapban megjelent, velem készült interjú nyomán. Mikor találkoztunk, elmesélte, hogy mintegy ötven évvel azelőtt, 1947 táján kezdő pszichiáter volt egy pesti klinikán, s akkoriban ismerkedett meg Szentkuthyval, aki mély benyomást tett rá. Osztályára súlyos depresszióval, ideg-összeroppanással hoztak be egy szobrásznőt, akinek állapotát férje viselkedése okozta: felesége kérdésére, hogy mire költi azt a rengeteg pénzt, minden különösebb zavar vagy bocsánatkérés nélkül bevallotta, hogy szeretője van, s négy gyermeke tőle, és a hölgy egyre több gyerektartást követel. Szentkuthy az Európai Iskola révén, de csupán baráti távolságból, jól ismerte a szobrásznőt és férjét is, s naponta bejárt a hölgyhöz a klinikára vigasztalni. Hosszan elbeszélgettek, és az ott segédorvosként működő pszichiáter elképedve tapasztalta, hogy Szentkuthy „gyógykezelése” milyen jó hatással van a szobrászóra. Nap mint nap egyre jobban látszottak rajta a gyógyulás jelei. Ha már szépségről és csúnyaságról esett szó, érdekes részlet, hogy a szobrásznő több kisebb méretű szobrot készített Szentkuthyról, de ezek a szobrok nem akarják sem a köztéri mellszobrokon szokásos merev értelmet, sem a még merevebb hamis szépség harmóniát visszaadni, inkább az arcán fellelhető összes különlegességet, a dudorokat, homloka és arca formáját, szikrázó tekintetén különleges asszociációinak nyomát... tehát a 20. század közepének Picasso által kedvelt karikatúrisztikus csúnyaságait emelik ki.

Ugyanakkor a szépség sokszor szerepel Szentkuthy műveiben. Majdnem annyiszor, mint az erotika. A szépséggel kapcsolatos leírásai termékeny szövegek, nemcsak a női arcot, női testet idézik fel színes hasonlatokkal, hanem férfiakat, sőt tárgyakat is, ha felidézzük azt a vallomással felérő, lélekemelő szépségdefiníciót, amelyet a *Frivolitások és hitvallások Elementa inspirationis* című fejezetében mondott el. Ki mindenki volt szép műveiben? – Pendragon, Io Atlantica, Szent Dunsztán (ez utóbbi: „sugárzóan szép ifjú volt, és eszessége, intellektusa, műveltsége éppoly messze sugárzó volt”⁵) – ...a férfiszépség leírása éppoly fontos volt számára, mint a lelki szemei előtt felmagasló nők, akikről annyiszor olvashatunk műveiben, no és a háttorzongató démoniség megjelenítése is, mint például Pendragon személyének átváltozása. A szépség Szentkuthy számára a túlvilág, a végső igazság felé vezető vágyakozás megnyilvánulása anyagi szinten.⁶

1929 pünkösdjén ezt jegyezte fel naplójába:

*Egyszer elhervad a szexualitás és az esztétikai barokk gőg is: lesz még szóló lány kenyérrel, lesz még klasszikus balance: nőből, tollból, Szentlélekből épült hierarchikus rend és nyugalom.*⁷

Azzal akartam kezdeni ezt a fejezetet, hogy mindenekeelőtt fel kell tennem azt a kérdést, amely sokszor foglalkoztatott, és amelyet sokan feltettek nekem: minek köszönhető sikereinek hosszú sora a nők körében? Amikor emlékezetemben felmerülnek azok a történetek, amelyeket Dollytól, Miklóstól, régi barátnőitől nemegyszer hallottam, különleges egységet érzek abban, hogy Miklós nem a vad, habzsoló szexualitást tartotta a legfontosabbnak kapcsolatai kialakításakor és fenntartásakor, hanem az emberi szeretetet, amely férfi és nő között talán még elmélyültebb lehet a jól felfogott erotika segítségével. Egész karakterének acélbiztos lényege volt a szeretet spontán gesztusai, a gyors megbocsátás, az együttérzés, a nyitottság a segítségére. És még egy lényeges tulajdonság: jó emberismerete lévén felismerte a másokban a hasonló együttérzést, a szeretet nyomait. Soha még nem találkoztam olyan férfival, akinek jelleméből annyira hiányzott a megleckéztetés, a gyűlölet, a bosszú. Mindez bizonyára szerepet játszott abban, hogy a nők ragaszkodtak hozzá. Mellette éltem, számtalanszor tapasztaltam, hogy amikor dühös volt valamiért, a hirtelen elkeseredés lángja csak

néhány percig csapott fel. Szemrehányás helyett néma visszavonulás volt gyakori fegyvere és ön-építő taktikája. Rövid idő múltán úgy tett, mintha ellenkezései soha nem is történtek volna meg.

Persze azért udvarlási stílusát módszeresen alakította ki. Híres nőhódító módszerei, ahogyan maga mondja el nem kis öniróniával:

Én egy őskori bestiának és egy Julien Sorelnek vagyok az ötvözete... a nőnek rögtön magáról beszélek, az arcáról, a ruhájáról... Cipő, cipőzsinór, öv, ...frizurája, parfümje, minderről hiperrészletességgel... Nagyon fontos a nők szemébe nézni. Az iskolában is jó fegyelmező voltam. Nemcsak fergeteges anekdotákat meséltem nekik, de szuggeráltam is a gyerekeket. Ugyanígy hipnotizálom a fehérnépet.⁸

Gyakran voltam rövid, futó hódításainak tanúja, láttam, hogy a nők milyen természetesen omolnak karjaiba, és ő is sokszor mesélt nekem régebbi kapcsolatairól – újabb flörtjein inkább némán átsiklott. A *Hívjuk Velencének* című novellájában⁹ lépésről lépésre láthatóvá válik, milyen eredményesek a hódítás pszichés trükkjei. Minden más tevékenységében felfedezhetjük az udvarlás képletét: mindig rá, udvarlása tárgyára összpontosítani, rá figyelni, róla beszélni – mint ahogy mindenben ezt a módszert követte, sokszor talán csak önmagában elemezve, sejtve a helyes utat, írásban, zeneírásban, emberi kapcsolatokban.

Mindezek a módszer lényeges elemei, de amiről végképp nem szabad beszélni az udvarlás élesben történő idején – figyelmeztetett –, az saját maga, az alkotás, a mű, ami tulajdonképpen a legfontosabb volt az életében. „Élet legyen-e, vagy mű?” – tette fel a kérdést nem is egyszer, és úgy érezte nagy szomorúan, hogy tulajdonképpen ő egyik sem! Egyértelműen kimondja a nőkkel kapcsolatos fársztó kudarcélményeit a *Fejezet a szerelemről* című regénye mottójában. Th. Randolph 17. századi angol barokk lírikust idézi: „Women that are things against my fate, ...Asszonyok, sorsom gáncsolói...”

Ő valahogy így érzi, mit jelent számára sorsának gáncsolása:

...a költő úgy érzi, hogy van egy életútja, van egy mondanivalója, de belegabalyodik a szerelemben, melyet divatos szóval ambivalensen fogad el, nagyon élvezi a nők szerelmét, azok testi és lelki gyógyhatásait, ugyanakkor úgy látja, hogy a szerelem eltéríti igazi gondolati és morális útjáról.¹⁰

Az én érzésem szerint azonban ez csúsztatás, kicsit haragszom is rá ezért az elhamarkodott kijelentéséért, mert a nők soha nem voltak sorsának gáncsolói! Még Barokk Róbert-korából maradt vissza ez a megrögzöttség, barátnői valójában rendkívül fontosak voltak életviteléhez, öngazolásához, egész életén végigkísérték őt, mindvégig megmaradtak, s kapcsolatuk átalakult, egy másik szinten mély, vidám, hangulatos, szerelem nélküli szeretetté. Persze arra is lehet gondolni, hogy túl mohó volt, túl sok nőt engedett közel magához, de ezt az igényét nem tudta leadni, függősséggé vált számára a nő jelenléte, és ezért féltette az írást, az alkotást. Erre gondolt, mikor egész életét mérlegre tette:

*S en-sorsom legsötétebb, mert színe s alja poltron,
Élet s mű között bolyong, mint aggály-aszú lélek:
Életben mű riongat, a műben lét a sorsom –
S a sír-írásom ez: se égi mű, se földi élet.¹¹*

Számára a szerelem fogalma szorosan összekapcsolódott a szeretet fogalmával, a kezdetektől élete végéig. „...sorsa gáncsolói?” – ezt a virtuális gáncsmozdulatot nem mindig élte meg tragikusan. Őt nem gáncsolták, őt szerették a nők, mint ahogyan el kell fogadnunk, hogy ő pedig három nőt is tudott egyszerre szeretni... vagy csak tesztelte őket? Közel is volt hozzájuk, meg távol is, mindig emlékeztetnünk kell arra, hogy író volt, és ehhez friss agy és összeszedettség kellett. Ha így visszanezünk a sorsán, végzetén, azt kell mondanunk, szinte megkönnyebbülve, hogy bizony ő élet is volt és mű is, sőt a feje búbjáig benne volt mind a kettőben. Az 1935-ben írt *Fejezet a szerelemről* rengeteg olyan pikáns és mélyen átélt részletet tartalmaz, amely kettősségeivel gondolkodásra készíti az olvasót.

...a szerelemben sohasem férfi és nő áll szemben, hanem mindig „egy ember” és a „Sors”: számomra a Donna nem nő, nem ember, nem pszichológiai vagy erkölcsi adat, ilyesmi nincs a szerelemben – hanem maga a Sors, mind az életem körül cikázik, felhőzik és hullámzik.¹²

Dualitása: intellektuális elmélkedés – és tettek. Úgy hiszem, az tudja olvasni Szentkuthy Miklóst, akit elszórakoztat ez a játék: a kettősségek, hármasságok megkülönböztetése, összehasonlítása, a kaleidoszkóp forgatása.

Ez az ellentétek ellentéte: egyrészt az egész világ minden jelenségének valami tépelődő, dogmatikus megértése, átélése, másrészt egyetlen kis, vérszegény, szinte fiktív rutinnak (szerelem!) a világtól, élettől, minden valamilyen valamitől elszakadó leverklizése – s csináltam-e mást, mint egyikből a másikba bukdácsoltam, még csak nem is sejtve, hogy talán a kettőt harmóniafélebe is lehetne hozni.¹³

Nagy kaleidoszkóp-változataidat mind átéltem, ó, Afrodité: a vegetáció vérmélyi, embrionikus, egyszejtű idegességeit, a legvakabb életrángásokat – átéltem a szépség kékjét, a művészi gyönyörködés alaktalan, proteikus eroszát, s át a férfi és nő testi-lelki harcát, magnetizmusát, abszurdumát, ethoszát és csalását.¹⁴

Az nem tudja olvasni Szentkuthyt, aki nem éli át a variációk lehetőségeit, aki nem élvezi azt, hogy saját maga is kitalálhat hasonló variációkat, a mini catalogus rerum kis elemeit. Jelzői, asszociációi, metaforái mind valamelyest táptalaj az olvasó számára, hogy gondolkodjon el, ő vajon máshogy érzi-e? mi van emögött? Szentkuthy késleltet a matematikailag kiszámított jelzőkkel, metaforákkal, engedi az olvasót gondolkodni, máshogy gondolkodni... A több variáció arra készíti az olvasót, hogy belemenjen az ő gondolati játékába. Nemcsak írásaira jellemző, sokszor tapasztaltam viselkedésén is, ahogy beszélgetett emberekkel, szinte rákényszerítette beszélgetőpartnerét, hogy szakadjon ki a kisszerű logikából, és változatok lehetőségeivel tapasztalja meg a világ szélesebb perspektíváit. „Élet legyen-e, vagy mű?” – bizony ez volt életének legnagyobb dilemmája.

Leírt rettenetes mélypontokat is, ahol a fájdalom már-már elviselhetetlen a szeretet hiánya miatt, mint *Ágoston...* könyvének 33. fejezetében, ahol egyszerre három nő elvesztését siratja el, Nikét, Bettát, Micit/Marvelt – persze később kiderül, hogy ezek a szakítások csak ideiglenesek... talán éppen azért, mert igazi szeretet volt közöttük.

Mohás Livia 1988 júliusában, néhány nappal Szentkuthy halála előtt járt nála. Nagy hőség volt, kint ültek a teraszon, vidáman beszélgettek, és behűtött fehérbort szopogattak. Livia részletesen elmesélte az előző este átélt pikáns társasági kalandjait. Miklós pittoreszk, hihetetlenül szokatlan megjegyzései, a pikantériákra tett szellemes reflexiói hallatán Livia felkiáltott: „Miklós, maga aztán még ma is minden férfit lekörözt!”

Szentkuthy nemegyszer hangoztatta, hogy az *Arc és álarc* című, Goethéről szóló életrajz-fantáziában írta meg legjobban saját jellemének sokoldalúságát és a nőkhöz, a szerelemhez való viszonyát. Tehát az „önarckép álarcban” szándékot itt érezte leginkább megvalósultnak. Kätchen, a repdeső, vidám, fiatal színésznő halálosan szerelmes Wolfgangba, de ő visszautasítja a fiatal szépség szerelmét. Mégpedig azért, mert fontosabb neki az alkotásra szánt idő és energia, mint amit a hölgyre szánna:

Én az egész világért élek, én magam is az egész világ vagyok... Szeretek élni, senki jobban nálam nem szeretett – de élni tudni, mint mások, az igazán élők, persze nem tudok, mert úgy érzem, hogy írnom kell, alkotnom... Te nyilván azt mondod – legokosabb Kätchen –, hogy semmiféle tudomásod nincs irodalom és szerelem ellentétéről: épp ezért küldöm néked ezt a levelet, hogy igenis legyen erről az ellentétről is tudomásod, olyan elátkozott, szerencsétlen természetekkel kapcsolatban, mint én. ... És a másságok összeférhetetlenek. A szerelem mindent legyőz? Nem igaz. A szerelmet győzi le minden.¹⁵

Tehát Szentkuthy meggyőződése, mély átélése az volt, hogy a mű és a szerelem folyton csörtéznek egymással?

Hol tapintható ki a szerelem, a meleg érzelem Szentkuthy Miklós, a modern író, a modern ember tekintetében, szavaiban, leírásaiban? Persze sok érzelmdús, illetve szenvedélyes leírása van a szerelemről, amelynek – amint írja – szoros velejárója a szenvedés. Mitzbán Izabella (dr. Mitzbán Izabella kutató mikrobiológus orvos, Szentkuthy gyerekkori játszótársa) többször Szentkuthy szemére vetette: leírása a nőkről amolyan laboratóriumi sterilitás, mértani megfigyelés eredménye, műveiben tudományos precizitással, aprólékossággal beszél a szerelemről, erotikáról; mindenről, ami vele szoros összefüggésben van, távoli, steril, nem hús-vér demonstráció. Ez a *Frivolitások és hitvallások* felvételekor is szóba került, és mikor én megemlítettem Izabella megfigyelését, Miklós tréfásan leintett: „Ilyen megjegyzéssel ne zavarj el tőlem a ragyogó tyúkokat!”

Óriásnaplója 4. füzetében találtam ezt a bekezdést:

Sienában egy istennő szobrát találták a romok között. „Göttin verborgen” – rejtőzködő istennő: van-e tudósabb zene, matematikailag határozottabb evokáció, mint a „Göttin” szó zengő ökönyál-karcsúsága, és a „verborgen” mélyen, harangosan (a „Hovanscsina” c-harangja az első felvonás végén) kúti sötétsége. Szentkuthy, Szentkuthy, mi lesz belőled – nem ezek a te extázisaid? Egy történelmi adat-roncs, egy szó-akkord; egy vízió, holmi erotikus kielégítetlenség fioritúrával... Die Göttin: valami vizes, strandosan trikós, mocsarasan iszapos nő... Titokban kijárni hozzá – levelek, vízszag, árnyék-szalamanderes napsugár közé. Az igazi mystère: félig-világos erdőben, napos gyík-villámok között...

Sokszor olvashatunk szerelmi vergődéseiről, és szép, sőt fennkölt szerelmi leírásait is. A *Frivolitások és hitvallásokban* szerepel az ólomsúlyú mondat, miszerint a szerelem és a halál az ember számára a legfontosabb két titokzatos, megismerhetetlen tényező. Szentkuthynál az erotika furcsaságának, idegenségének érzése részben apja tiltott és zaklatott erotikájából eredt – „az élet piszkos oldala”. Hogy hol volt fellelhető a tiszta szerelem Atyika számára, azt nem tudjuk. Miklós is csak elméleti szinten tudhatta: többször „megsúgta” nekem egy égető hiányérzetét: ő soha nem nyerte el azt az ajándékot, amit a „hieros gamos”, a „szent házasság” boldog teljességérzése nyújthatott volna neki. Vajon mire gondolt? Szerette volna felmagasztalni a monogámiát, amire ő képtelen volt egész életében? Vagy éreztetni akarta a „hieros gamos” erősen erotikus árnyalatait is? Ugyanis elmondta, templomi házassága előtt gyónnia kellett, és gyóntatója „felvilágosította” őt: a házasságon belül majd minden szabad!) A *Doktor Haydnban* olvastam ezt a sokat jelentő, rövid, de súlyos megjegyzést:

Mert hiszen a természet titkait és a szerelem egészséges, klasszikus örömeit – boldog házasság, gyönyör, líra, végzet és gyermekáldás – lényegében sohasem ismertem.

1979. július 8-i naplómiban leírtam egy rövid pikáns beszélgetést Szentkuthyval: „Említettem neki, hogy a *Prae*-szerkesztésem kapcsán a második részben megakadt a szemem egy mondaton, ami arról szól, hogy az anglikán pap szerint a nők szeretetének határait pontosan le lehet mérni. »...No és a férfiak szeretetének határaival mi a helyzet?« – kérdeztem. Hogy haragudott ezért az általánosításért Szentkuthy: »Férfiak, férfiak! Mi az, hogy férfiak?« – »Hát persze, mert ilyen nincs! – válaszoltam. – Vannak olyan férfiak, akik a 'férfiak' közé sorolhatók, és vannak az egyéniségek. Ilyen értelemben maga nem férfi.« – »No, már férfi sem vagyok? Ezt is meg kellett érnem?!« – »Igen, Goethe is azt mondta büszkén, hogy ő nem férfi, ő Goethe!«

A nőket kétfelé sorolta, Artemisz- és Afrodité-típusra. Első pillantásra úgy tűnik, túl sokat kritizálta az Artemisz-típusú nőket: nem szerette a túl határozott, kemény, rideg fiatal lányokat, akik nagyon céltudatosak, önzők, magabiztosak, sőt néha kegyetlenek, mint a hitregében, amikor Artemisz szarvassá változtat egy ifjú vadászt, mert az véletlenül és szerencsétlenségére megpillantotta a lombok között a nimfákkal körülvevett, ruhátlanul fürdőző istennőt. Ő a lány, kedves, szenzuális Afroditékat szereti, mondogatta, akik nyitottak, befogadók, nagyvonalúak, nem kritizálják unos-untalan a szerelmes férfit, nem sorolják folyton hivatalos teendőiket, nem hivatkoznak csipcsup elfoglaltságaikra, és természetesen mindig készek a szerelemre. Amikor én megismertem, akkor már tulajdonképpen nem is voltak kapcsolatai. Inkább csak imádott flörtölni. De aki jól beleilleszkedett a modorába, annak nem volt bántó a viselkedése. És a petites révérencias-

okat megtartották. Úgyhogy én is csak szórakozásból próbáltam felismerni a hozzá érkező nőkben Artemiszt és Afroditét.

A *Narcisszusz tükre* című regény, amelyet a *Prae* megjelenése és a *Fejezet a szerelemről* között írt, de életében soha nem érzett megjelenésre alkalmasnak, tele van a szerelem tárgyának ilyen jellegű kettősségeivel: Artemisz- és Afrodité-nőkkel. Bármennyire irritálták őt, végül is sok Artemisz-nőt vonzott magához. Dolly mélységesen az volt, Betta is inkább Artemisz volt, mint Afrodité, mégis izgatta őt „nagy egyénisége”, önállósága, vitakészsége. Talán az Artemisz-nőkben az Afroditét kutatva, és fordítva, az Afrodité-nőkben az Artemiszt szerette volna fellelni.

Emlékszem beszélgetésünkre arról, hogy nagyon sok nő Artemisz és Afrodité keveréke, sőt, hogy a nők életük során hol ezt, hol azt az archetípust élék meg, ő is pontosan felfogta ezt már ismeretségei elején. Rengeteg leírása van kapcsolatokról, rengeteg karakteres portrét örökített meg. De főleg a viharos élményekről és érzésekről számol be. És úgy tűnik, az Afrodité sem mindig fenéig tejfől, fel-felbukkanó impresszionizmusa mutatja azonnali életérzéseit.

*Afrodité? Csak maradj antik s vajsín kagylódban, isten-gazember marina: nem vagy te őserő, bimbók csiklója, élet eretnek királya! Vallásprofákat ne vágj, pápákkal menny-gőgben sose szemtelenkedj: süllyedj csak allúrtelenül görög pocsolóádba, mint Iyukas hajó, melyre köp a vállvonogató halász. De ha végre e vér-kényszer mítosztól megszabadultam, helyébe ne kerekedjék a hétköznapi szerelem: találka-késés, bonyolult hazugság unt semmiért...*¹⁶

A túllépés a férfiszépség vágyán, a H. S. Pállal, a szépfiúval a „nemes versengés” sikere az 1930-as évek vége felé már egyre magabiztosabban tereli karámjába a nőket. 2008 táján, fotóinak rendezése közben felfedeztük az Árpád Fiúgimnázium egyik osztályképét, amelynek hátára emlékeztetőül nem a fiúk nevét véste, hanem a kedves mamákét... akikkel könnyen lehetséges, hogy viszonya volt.

Megdöbbenő, hogy az őt körülvevő hölgykoszorúból mindössze ketten olvasták műveit: Dolly, a felesége és Corremaria, az 1930-as évek elejének lelki értelemben is fontos barátnője. Egész élete folyamán soha más „maitresse” vagy barátnő nem volt, aki elolvasta volna akár egyetlen könyvét is. Ezt Miklóstól tudom, többször is elmondta nekem, halkan, kicsit fájdalmasan, kicsit csodálkozva, öregkorában még mindig furcsállva a dolgot. Bizonyára tudomásul vette, hogy egyrészt olyan nőket választott, akik nem érdeklődtek az ő művészetéért, másrészt úgy viselkedhetett a légyottok alkalmával, hogy nem tartották fontosnak könyvet kérni tőle és elolvasni azt – az ő kapcsolatuk Szentkuthy Miklóssal távol állt könyveinek tanulmányozásától. Talán nem is vették komolyan művészetét. Bár az is lehetséges, hogy ő tartotta távol könyveitől a hölgyeket, hogy nyugodtan dolgozhasson. Néhány mulatságos esetet emlegetett: például amikor egy rajongó hölgy elkérte tőle a *Prae*-t, szabadkozott: „ő, hát ne fáradjon, nem kell elolvasnia, igazán fölösleges, még nem is tudja, milyen hosszú lesz a próbálkozás...” – Aztán egyetlen hét leforgása után a hölgy visszahozta a könyvet, és nagy lelkesedéssel rebegte Miklósnak: „csodálatos, gyönyörű a könyve, fenséges gondolatok vannak benne, csak egyetlen szót nem értettem, mit jelent az, hogy »szubjektív«?”

Szentkuthy sokszor büszkén emlegette, hogy sok zsidó lány, az egyetemen az angol szemináriumban csoporttársai és később tanítványainak anyjai – akikkel közelebbi kapcsolatot létesített – az ő hatására tértek katolikus hitre. Egyszer megkérdeztem tőle, hogyan zajlott mindez, és minek volt köszönhető a sikere. Azt válaszolta, hogy valamennyiüket előbb férfiként hódította meg, de mintegy párhuzamosan a szerelemmel, a szexszel átélte nihilizmusuk okát, és ahogy elkezdte vizsgálni őket, megtapasztalták a kereszténység szeretetelméletét és -gyakorlatát. Különös volt látni – mondta –, ahogy a nihilizmus kiszivárog lehetetükből, bőrükből, szerelmi megnyilvánulásaikból, gyakorlati életükből. És mind máshogy dolgozta fel a későbbiekben az új hitet.

Corremaria talán a legintellektuálisabb, a legvilágosabb és legérzőbb lélek volt Miklós körül. Ellentmondásos, rendkívül szélsőséges egyéniségének sok apró részletét megismerhetjük a *Frivolitások és hitvallásokból* vagy *Az egyetlen metafora felét* és korai naplójait olvasva. A harmincas évek elejétől többször is egy svájci ideggyógyintézetben kezelték neurózisát. Szentkuthy egyetemi éve alatt kezdődött kapcsolatuk, de 1936 táján végleg elhagyta Magyarországot, és Svájcban telepedett le. Eleinte az angol szemináriumban Eppinger Dollyval voltak jó barátnők. Majd ugyanott Szentkuthyval is, aki akkor már Dolly vőlegénye volt. A kollegiális kapcsolatból nagy, mély barátság

lett. Zongorázni is tanította, ami nagyon fontos volt Szentkuthy életében, és intellektuálisan is jól megértették egymást. Corremaria nagybátyja, Freund Róbert, a zürichi zenekonzervatórium professzora azzal büszkélkedett, hogy Brahms neki dedikálta egyik művét. Bartók Svájcban, Witznauban töltött rövidebb idejéről könyv is készült,¹⁷ amelyhez Corremaria ajándékozott fotókat: az egyikben Bartók, a gyermek Corremaria és nagynénje, Freund Etelka látható, aki Bartók lelki barátnője volt. Corremaria a harmincas évek közepéig szüleivel Budapesten, a Gresham-palota közelében lakott, hatalmas lakásukban több zongora is szolgált a nagy zenei életet. Szülei Corremariát szolid úrilánynak nevelték, korai fényképén is látszik visszafogott, finom jelleme. A felső tízezer életét élte, érett szépérzékről is tanúskodó eleganciával öltözködött, csak kesztyűben, szája elé tett zsebkenővel volt hajlandó a telefonfülkében telefonálni, ha szomjas volt, egyedül leült a Duna-parti Ritz Szálló teraszára, és kesztyűben ivott egy pohár vizet. De Miklós kihozta, mit kihozta, *kirobbantotta* belőle a zabolátlanságot. A *Frivolitások és hitvallások*ban hosszan elbeszéli szerelmük részleteit. Én csak néhányat említek meg itt, ami mindent elmond kettejükéről. 1932-ben, mikor Dollyval nászútkról visszatértek, meglátogatták Corremariát Svájcban, aki akkor még ideiglenesen tartózkodott Zugban. Együtt tértek vissza Budapestre. A vonaton Mária és Miklós a peronon az ablaknál beszélgettek, bent a kupéban Dolly, aki akkor már gyermeket várt, egyedül ült és bóbiskolt. Mária a rohanó gyorsvonaton, a nyitott ablaknál, kereszthuzatban vad ötlettel lepte meg Miklóst: kijelentette, hogy ezt a kapcsolatot ilyen távolságtartóan nem lehet folytatni, neki szerelem kell, viszony kell, szerelmük kiteljesedését végig kell vinni. Miklósnak nem volt ellenére. Hazatértük után ez meg is történt. Corremaria rendkívül finom úrilány létére hajlandó volt kétes tisztaságú olcsóbb szállodákba menni találkára Miklóssal, együtt tiszta lepedőt kérni, és saját maguknak megágyazni szerelmi idilljük „tisztasága” érdekében... De Corremariáról nincs aktfotó, nála szó sem lehetett műteremben vetkőzésről, amint legtöbb barátnője önként és dalolva ment Budapest legjobb fotóműtermeibe, hogy művészi aktfotókat készítsenek róluk. Máriáról két fotót őrzünk: az egyik igen egyszerű, de elegáns ruhában, rendezett frizurával, kedves mosolyát megörökítő, ülő úrilánykép, a másik pedig rossz minőségű kis amatőr felvétel, amely idősebb korában Svájcban készült. Ami az irodalmat illeti, ő volt az egyetlen, aki segített szerkeszteni a *Prae*-t. Tehát elolvasta. Sőt, le is fordított belőle néhány oldalt németre. Miklós nevetve mesélte, hogy „mű-kétségbeeséssel” közölte vele, úgy érzi, ebben a műben a szerkezetet a gemkapcsok tartják össze. Aztán később minden könyvét elolvasta, amit kiküldtek neki. És nagyon nagy örömmel tartotta fenn szerelmével postai levelezés útján az intellektuális kapcsolatot. Nagyon szerette Miklóst. Lelke mélyéig szerette. Ő soha nem mondta azt, hogy Szentkuthy nem tudja, mi a szerelem (amit Betta többször is a szemére vetett veszekedéseik idején). Nagy szerelmük egyértelmű volt. Svájcba költözésének egyik oka is az volt, hogy érezte, Miklós nem lehet egészen az övé. Nem akarta Dollytól elrabolni őt. Dolly sokáig nem is tudott szerelmi viszonyukról. 1937 táján végleg elhagyta az országot, sok levelet írt, és bevallotta Miklósnak, annyira szereti őt, hogy soha nem fog tudni senkivel házasságot kötni. Ez így is történt. Magányos maradt, egyre vallásosabb lett, és élete vége felé egy ferences rendi kolostorral tartotta a kapcsolatot. Mikor eltemették, halotti beszédében az apát úgy értékelte lelki finomságát, mély vallásosságát, intellektuális erejét, hogy Corremaria volt az ő Edith Steinjük. A *Frivolitások és hitvallások* felvételekor (1983-ban) egyik alkalommal, éppen mikor hosszan beszélt Corremariáról, szem- és fültanúi voltunk annak, hogy Szentkuthy addig nem tudta, mikor halt meg. Halkan beszélt arról, hogy sűrűn leveleztek, azután egyszer csak nem jött több levél, sem képeslap, de nem merte megkérdezni Dollyt, hogy tán meghalt... És most? Néhány másodpercnyi csönd után ránézett Dollyra (vajon a sokéves szünet után éppen most, a jelenlétünkben fogja Dolly bejelenteni Mária halálát? – gondoltam). Dolly megkérdezte: „Mondjam?” – „Mondja!” – „1977. május” – „Igen... Nos, ez volt Corremaria. Legnagyobb jellem. Legnagyobb segítő.”

Huszonöt éves korában a *Prae*-ben ezt vallja:

...az átlagszerelem a karitás minimumának polgári kilégzése, polgári belégzése, viszont az egész-szerelem a tudó szérobantása a szélrózsa minden irányába... Szerelmes emberekkel mindennap találkozhatunk minden vendéglőben vagy autóbuszban, de olyanokkal, akik szerelem-érzésük mellé vállalták, külön gyilkos függelékként, az „objektívált” szeretetet, szóval nemcsak a pár kanálnyi öblítő-vizet, hanem az egész óriási forrást is hozzá – ilyen emberekkel gyakran egész életünk alatt egyszer sem találkozunk.¹⁸

Hegy Katalin az általa szerkesztett fotóalbum kapcsán a minap feltette a kérdést: vajon nekem „Miklóska” melyik (barát)nője a legrokonszenvesebb, illetve szerintem ki volt a legfontosabb nő Szentkuthy életében. Egyetértettünk abban, hogy az első helyet talán Betta kapja, mind a sok évet, amelyet együtt töltöttek, mind külsejét, mind intellektuális érzékenységét, mind pedig karaktervonásainak színes egyvelegét tekintve. Persze az a rezgésekkel, forró légvételekkel teli hangulat, amellyel Bettát műveiben megörökítette, mindaz, amit tudunk: Szentkuthy róla szóló sok-sok, néha eltúlzott vallomása.

Több maîtresse-éről elmondható, hogy személyiségük kizárólag Szentkuthy prousti mélységű, értelmező jellegű leírásain keresztül maradt fenn, illetve létezik számunkra. Vagy szerelmi csalódásában elkeseredett eksztatikus jelzőkkel dúszított leírásain keresztül látunk bele szerelmeivel (hol ezzel, hol azzal) közös belső világukba.

1939-ben Szentkuthy „Apolló” álnéven írt S. Paliról,¹⁹ aki feleségét, Bettát később elhagyta, és végleg Amerikában telepedett le. Feltételezhetjük, hogy ha nem ismeri ilyen közelről, barátjaként S. Palit, talán vélt csúnyaságában sem vájkál olyan kíméletlenül. Mindenesetre ez a hosszan tartó mindennapos ingerlő közelség vonzotta őt visszavonhatatlanul a módszeresen irányított, „profi” hódítás irányába. Ébersége, kiváló megfigyelőképessége, szuggesztív viselkedése és talán céltudatos birtoklási vágya is segíti őt Betta (gondoljuk meg: szépfíú barátjának felesége!) meghódításában is. Merthogy komolyabb, értékesebb, színesebb szerelmi élete szorosan összefügg S. Palival és Bettával történt megismerkedésével. Erről szól *Hívjuk Velencének* című novellája, amely aprólékosan végigkíséri első intenzív találkozását Bettával/Velencével. No és az ő makacs jellemébe is betekintést enged, milyen szívósan kísérté Bettát azon a délutánon körbe Budán, majd haza, ahol együtt folytatták a beszélgetést a legkülönbözőbb témákban, közben ittak, cigarettáztak. Mikor az elején a Gresham előtti buszmegállóban megpillantja Velencét, még álmukban sem gondolták volna, néhány óra elteltével meddig jutnak el: hogy vitathatatlanul és visszavonhatatlanul kapcsolat szövődik kettejük között. Ezt a szándékosan hosszúra nyújtott, első kettesben eltöltött délutánt az szakította félbe, hogy Betta kisfia hazajött, és akkor persze vége lett a kezdődő idillnek, amelyben Betta szinte már bűvöletben hallgatta Miklós szavait. Szentkuthy találkozásuk után, azon melegében leírja, hogy együttlétük órái alatt milyen mértékben tudta ellenőrizni saját beszédét, azok hatását a nőre, vélt ügyetlenségeit, Betta reakcióit – hogyan hatott például Szentkuthyra az, hogy mikor a buszon egymás mellett ültek, Betta nem oldalvást nézett a férfira, hanem fejét szembefordítva, szemben, pontosan a szemébe, és szinte ez az egyenes tekintet volt egyik oka Szentkuthy szerelmi fellángolásának, aztán Betta bizonytalanságait, az ő saját szavainak, mozdulatainak, gesztikulálásának hatását, meg ahogy lelkük mélyén, az egymást kitapogató szavak mögött egyik a másikat megítélte. Nem is beszélve a feszültségről, a bizsergésről, amely végig fellelhető együttlétük alatt. Még a gyerekekről is szó esett, Betta fiáról és Szentkuthy kislányáról. Ez azért említésre méltó, mert itt mondja ki fehéren-feketén, miért nem foglalkozott többet kislányával, az akkoriban ötéves Marionnal. Bevallja Velencének, az ő szülei igen nehezen fejezik ki érzelmeiket, a szeretetüket magukban tartják, a legkevésbé sem engedik meg maguknak, hogy szabadjára engedjék a másik, hozzájuk igen közel álló személy előtt szeretetük megnyilvánulásait. Ezt ő átvette a szüleitől, és ez az oka annak, hogy nem tud közel kerülni kislányához, sohasem játszik vele. Ez tény volt, nem vitatta, vajon helyes-e vagy helytelen.

A harmincas évek végétől rendkívül hosszan tartó, intenzív kapcsolatuk az ötvenes években szakadt meg, amikor Betta durva kilakoltatásnak lett áldozata, és évekkel később lelkileg összetörve, megöregedve tért vissza Budapestre. Szentkuthy a legtöbbet róla ír, szélsőséges érzelmi kitörésekkel nyilatkozik kapcsolatuk forró pontjairól, apró ütközéseikről. Betta külseje teljesen megfelelt Miklósnak: rendkívül vékony volt, szép, sima, klasszikus arc, elegáns öltözködés, gazdag, nagyvilági stílus (édesapja zsidó nagybankár volt a két világháború között) és készség arra, hogy kielégítse szerelme mesélő/mitologizáló fantáziáit. A *Frivolitások és hitvallások*ban elmondta, hogy gyakran a *Mahábháratából* és más mesékből erotikus játékokat táncoltak, játszottak el Betta Duna-parti emeleti luxuslakásán. Róla is fennmaradt megannyi fénykép-émlék: elegáns ruhákban is, aktfotókon is.

Bettának mesélni: Hebbel „Judith”-járól: férfi és halál, férfigyűlölet és férfi-kívánság, zsidóság és árnaság, gyermekgyűlölet... kiszínezni! Betta rétegei: neurotikus túl-szemérem, nagy szere-

lem (klasszikus, erkölcsös, költői, tág-humánus), ős-állati, mitikus ringyóság, akárkivel akármít... Juditot ezzel színezi.²⁰

Betta mindig poharakat, üvegeket vett nekem, mintha csak saját lelke és teste tündéri kristályábráival halmozott volna el. Ezek is olyan ősi egyszerű formákat mutattak, olyan légiésen átlátaszóak voltak, oly hidegen előkelők, és belül oly krisztusian tüzesek, könnyedek, csengők, törékenyek, arisztokratikusak, fantasztikusak és modernnek, dekadensek és örök-emberiek...²¹

Bettához fűződő szerelméhez hozzátartozik a második világháború borzalma is:

Ez marad az egész világból nekem, itt, 1942-ben, télen, in umbra mortis: Betta szerelme, színes fényképein őrült költészetté lángoló betegsége, Krisztus vére Betta kelyheiben, az én didergő, pókláb-meztelen testem a rongyolódó lila köpeny alatt: költészet, szerelem, vallás, természet, háború egyetlen „beata passio”-ba tornyulnak... jöhet a halál?²²

A Bianca... regény VII. fejezetében a festőművész főhős a családi viszonyok és a szerelmi élet zsákutcájából végső elkeseredésében Websterhez menekül: a *Duchess of Malfi/Amalfi hercegnő* című véres drámájához, amely jó alkalmat ad arra, hogy Betta és Amalfi hercegnő jellemét összehasonlítsa. Ez a fejezet nemcsak kiváló Webster-elemzés, hanem a női nagy egyéniség, a mondaine-itás, a szuperérzékeny női kezdeményezés felmagasztalása. Ezzel kapcsolatban is különböző megvilágításokban, sokszor előjön Artemisz neve: azért izgalmas – fejti ki Szentkuthy –, mert nem akarja bekebelezni a férfit, ő a távoli nagy egyéniség, időnként a végzet asszonya, még ha tragikus vége lesz, akkor is.

Szépsége, eleganciája, hisztériái, ateista szemérmertlensége, irgalmatlan racionalizmusa, háttartalan önzése és gorgó tekintetű életmegvetése, minden konvencióval szemben érzett szinte túlvilági közönye, egészen bolond egyedülvalósága és sztoikusán viselt betegsége, mindezek félelmetessé teszik a hol rozsdaveres, hol citromsárga hajú Duchesst és Bettát... Mert ez a „violent passion”: a boszorkány, a gyermek, az álmodozó, a beteg, a nárciszoknál nárciszabb nárcisz, naivitás, a mohóság, az ész, a vadszínű vadmondén, a duruzsoló, babusgató, gügyögő, az öngyilkos, az összeszorított ajkakkal haldokló, a félreértett, a durva, a kegyetlen puritán, a cellába vakult apáca, a kéjelgés klinikai örültje...²³

Egyik „szállóigeként” hallottam Szentkuthy feleségétől, Dollytól (ki tudja, nem volt-e benne némi diadalmas gúny?) Betta negyvenes évekből származó minijellemzését Miklósról: nem tudja és nem is fogja soha megtudni, mi a szerelem! Lehet, hogy ezt csak egy önző, dühödt pillanatában röppentette fel, mert kapcsolatuk mélyreható volt és igen tartalmas.

(Nota bene, idézet az *Óriásnapló* 4-es füzetéből: „A szerelmi szenvedély lényege: hogy csak egy része egy egyetemes valóság-ölelésnek, valami szabad, légèren pantheizmusnak.” És a *Prae* első kötetében találtam ezt a fiatal Szentkuthy érzelmi gyötrődéseire jellemző szöveget: „Az idill tulajdonképpen semmi egyéb, mint automatikus kémiai eredménye a kopni kezdő mitológia és konkretizálódni kezdő gyakorlati élet keveredésének [...] mind a vágy mind a nő képe (a praktikus Vénusz-ikonográfia) erősödik is és gyengül is, sőt mintha a gyengülése volna az erő igazi formája.” El lehet gondolkozni Betta keserű és kissé fölényes megjegyzésén. A keserűség oka talán az, hogy Betta nem értette meg teljesen Szentkuthy életpályájának vagy életmezejének fő ösvényét, az alkotási kényszert, ami minden művészt óhatatlanul önzővé tesz, és amit felesége, Dolly átélt, felfogott, elfogadott.

Aki az életet a maga legteljesebb életszerűségében akarja ábrázolni, annak fakír módjára ki kell szakítania magát minden életből, ahogy az istenteremtő misztikusok az istentelenség mérhetetlen ürességéből szülik vallásuk ihlető démonát...

– írja mindjárt a Bianca... regény elején. Ezt a paradoxont Betta nem értette, erős személyiség lévén, bizonyára jobban birtokolni akarta szerelmét, és talán feltételes reflexeiben benne volt exférje,

„Apolló” dandy volta, aki az udvarlást az alkotás elé helyezte. Fölényes és felületes pedig azért, mert Betta sohasem fogta fel, nem érezte meg, hogy mégiscsak ő volt Szentkuthy Miklós „fő szerelme”, akit a *Biancá...*-ban örökített meg talán a legszínesebb palettával és a legmarkánsabb kontúrokkal (noha a Szentkuthy házaspár bevallása szerint soha egyetlen sort sem volt hajlandó olvasni tőle).

Hallhatunk sértettségekről, féltékenységről, például Dolly/Vivian nagyon szerette a Rudbeckia nevű virágot, és Betta nem állta meg, hogy gyakran ne gúnyolódják fölötte, anélkül, hogy gőgjében ki mondta volna a virág nevét: „...az a bizonyos virág, amit Viviannal ketten úgy imádtok...” – ebben a megjegyzésben érezhető, hogy Betta tudta, Miklós soha nem hagyná el feleségét egyetlen nőért sem. Ugyanakkor Dolly bevallotta nekem, hogy Miklós szeretői közül egyedül Bettától félt, érezte, hogy szinte egygyé váltak, annyira komoly volt a kapcsolatuk, és attól tartott, Miklós Bettáért el fog válni tőle. De hát erről soha nem volt szó. Ezt Miklós vallotta be nekem: nem tudta volna megtenni, hogy elhagyja, kiengedje a nagyvilágba egyedül Dollyt, akinek még soha nem volt munkahelye, aki – legalábbis férje meglátása szerint – képtelen lett volna egyedül élni. Viszont az is igaz, hogy kegyetlen-tréfásan interpretálta egy-egy új hódítását: vidáman hazament, Dolly elé állt, mintha tiszta homlokú, lelkes kamaszként a mamája elé állt volna, és bejelentette: „újabb virágszál a bandza kislemezén!” Bár a legtöbb maîtresse-szel viharos volt kapcsolata, végleg egyikkel sem veszett össze. Életük végéig békés, derűs barátságban maradtak, úgy láttam, hogy a szerelem átalakult szeretetté, és ami különösen érdekes volt, a szakítás után majdnem mindegyik szerető a következő évtizedekben Dolly jó barátnője lett. Kivéve Bettát.

Betta az elegancia, Betta a mondaine-itás, Betta a „nagy egyéniség”... Őrült fintora a sorsnak, hogy nagypolgári zsidó származása ellenére a hitleri elhurcolást valahogy megúsza, de a Rákosi-rendszerben már nem zsidósága, hanem nagypolgári léte volt a bűne. 1950-ben Szentkuthy tanúja volt deportálásának. Megindító pillanat: kikíséri a hirtelen megöregedett, összeomlott Bettát a marhavagon-szerelvényhez, amely Bélapátfalva környékére, a Mikófalva nevű kis faluba viszi őt. Miklós azt sem tudja, viszontlátja-e valaha. Mit tud adni neki emlékebe? Keats költeményeit, egy *Bibliát* és az *Ezeregyéjszaka* annyiszor együtt lapozott, eksztatikusan végigjártzott kötetét... Ezzel kapcsolatban Szentkuthy többször emlegette, csakis az az értékes és hiteles ajándék, amely számkra olyan fontos tárgy, hogy úgy érezzük, a szívünkben kell kiszakítanunk. Mert ez összeköti az ajándékozót és a megajándékozottat. Mindkettőjükben friss sebként és friss boldog pillanatként él az emlékezet.

Ami az elváltást illeti, Szentkuthyban kavargó-zsong a fájdalmas paradoxon:

Az elutazó ember: a nem-itt léte és az emlékeztetői. Az emlék mindig tárgyszerűen konkrét – a nemlét, nem-itt-lét mindig metafizikum, misztikus úr, megfoghatatlan abszurdum. Milyen fantasztikus fokon nem-itt van a nem-itt lévő, s ugyanakkor mennyire „pontosan” olyan egy pillanatot, melyben a nem-itt lévőre gondolunk, mint mikor itt van a társunk. Ez egyike a legnyugtalanítóbb dolgoknak az eltávozott emberrel kapcsolatban: a hiány „több”, mint a nemlét.²⁴

A *Frivolitások és hitvallások* felvételének egyik napján Szentkuthy ötlete az volt, hogy a szóba került lányokat/hölgyeket a *Chinesische Kunstwerke* színes kínai képes albumból kikeresett vázákkal fogja röviden jellemezni. Betta is kapott egy vázát:

...jellemének, pszichológiájának, erotikájának, vallásosságának büszke követe: a legklasszikusabb kínai amfora, mélytengerek mágikus zöldje, fénye, éjszakája, zománca és holdsütése, a növény rajta tán vízipálma vagy tussal festett lótuszlevelekkel rokonkodó magányos növény, perverz álmok harmonikus koronája.²⁵

(Folytatjuk)

JEGYZETEK

¹ Arc és álarc, 184.

² Ópapa ölében = Frivolitások és hitvallások, 36.

³ II. Szilveszter második élete, 182–183.

⁴ Uo., 274.

⁵ Szent Dunsztán (924–988), Fekete Reneszánsz, szentéletrajz = Szent Orpheus Breviáriuma, 159.

⁶ Lásd Elementa inspirationis, Frivolitások és hitvallások, 589.

⁷ Fájdalmak és titkok játéka, 39.

⁸ Harmonikus tépett lélek, Magvető, Budapest, 1994, 155–156., 158.

⁹ Holmi, 1996. június, 795.

¹⁰ Frivolitások és hitvallások, 401.

¹¹ Fekete reneszánsz, Toszkánai áriák = Szent Orpheus Breviáriuma, 270.

¹² Fejezet a szereletről, Szépirodalmi, Budapest, 1984, 129.

¹³ Uo., 143.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Arc és álarc, 219.

¹⁶ Ágoston olvasása közben, Jelenkor, Pécs, 1993, 27.

¹⁷ Werner FUCHSS, Béla Bartók und die Schweiz, Hallwag, 1973.

¹⁸ Prae I., Magvető, 1980. 447.

¹⁹ Ágoston olvasása közben, 66.

²⁰ Fájdalmak és titkok játéka, 144.

²¹ Uo., 141.

²² Uo., 142.

²³ Bianca Lanza di Casalanza, 152–153.

²⁴ Az egyetlen metafora felé, 176.

²⁵ Frivolitások és hitvallások, 648.

